

UPPLÄNDSKA UR

Ett förvärv av mindre vanligt intresse för uppsaliensisk hantverkshistoria har nyligen gjorts av en samlare i Uppsala: ett bordsur av 1600-talstyp, tillverkat i Uppsala — till på köpet Uppsalas äldsta bevarade »mekaniska» ur.

Urets utseende framgår av här meddelade bilder, som äro återgivna i omkr. $\frac{2}{3}$ storlek. Så när som på klangskålen överst med sin knopp — som äro rekonstruerade efter äldre mönster — är uret bevarat i ursprungligt skick. Fodralet är av förgylld mässing, rikt försett med gravyrer. På tre av sidorna finnas bågfält, ett omger ett adligt vapen samt initialerna C M, det andra inramar en slags fruktgirland samt en tupp och det tredje en blomsterurna; på det fjärde, där urtavlan sitter, finnas bladrankor.

Uret är signerat av OLOF THELOTT, men saknar årtal. Arkivens uppgifter om denne Olof Thelott äro ganska sparsamma; de som här återges ha insamlats av f. bankkamrer Emil Beijnoff, vår främste kännare av uppsaliensiskt hantverk i äldre tider.

Olof Thelott var son till den av Olof Rudbeck inkallade, från Augsburg stammande instrumentmakaren och gravören Philip Jacob Thelott och hans hustru i första giftet, Sara Andersdotter. Sonen upptog faderns yrke och protegerades liksom denne av Rudbeck. Jämte en yngre halvbror inskrevs han i september 1696 vid Uppsala universitet som »mechanicus studiosus», och Rudbeck sökte genom att utverka stipendier från akademien hjälpa bröderna under studietiden. Ännu 1699 tyckas bröderna ha åtnjutit stipendier, och Rudbeck tar dem inför konsistoriet i försvar för att stipendiaterna försummat övliga disputationer. Rudbecks avsikt var dels att åt akademien skaffa behövliga instrumentmakare, dels att utbilda medhjälpare i de arbeten han hade under utgivning. Olof

Thelott återfinnes också bland de många träsnidare och tecknare, som arbetade för »Campi Elysii».

Efter faderns död 1711 ansåg sig tydligen Olof Thelott meriterad att söka befattningen som akademiens instrumentmakare. Men han fick den ej — tiderna voro onda, och befattningen återbesattes icke.

Olof Thelott har även varit verksam som kopparstickare, ehuru hans arbeten äro tämligen svaga. Någon skickligare tecknare var han ej, det syns också på hans ur. Fruktagirlanden är ganska tafatt tecknad, och även vapnet är illa återgivet.

Vapnet i fråga måste tillhöra adliga ätten MÅNESKÖLD AF SEGLINGE (i Almunge socken). Släkten är trots det romantiskt klingande namnet — vilket som bekant använts av Viktor Rydberg i »Singoalla» — en genuin bondesläkt: dess äldste kände medlem var bonde i Seglinge 1480. Under 1500- och 1600-talen gjorde släktens medlemmar hedrande insatser i svensk administration, men voro samtidigt fortfarande bundna vid jorden. Fram mot slutet av 1600-talet blir det allt tydligare att släktens livskraft börjat sina. Härtill bidrog möjligen de talrika ingiften, varom ättelängderna lämna besked.

På 1690-talet fanns endast en manlig medlem av släkten. Och han hade inte initialerna C M. Den siste med dessa initialer var vice presidenten CARL CHRISTERSON MÅNESKÖLD, död 1671. Samma år Olof Thelott inskrevs vid akademien utslocknade ätten på svärdssidan.

Förutsatt att Olof Thelott inte tillverkat uret före 1694 — vilket förefaller ytterst osannolikt, även om han tidigt arbetade på faderns verkstad — finns det endast en kvinnlig medlem av släkten, för vilken uret kan vara beställt. Hon bar namnet CECILIA MÅNESKÖLD, var dotter till häradshövdingen m. m. Per Johansson Månesköld och hade varit gift med sin syssling, löjtnanten Björn (Elgenstierna uppger även förnamnet Bernt) Philp på granngården Uddnäs, död 1681.

Äktenskapet hade varit barnlöst. Och det började tydligen bli ont om barn i familjen Månesköld vid denna tid. Tre av

Bild 1. Olof Thelotts ur med vapnet och urtavlan.

Cecilias bröder hade dött barnlösa, den siste år 1696. Släktens förhoppning, brorsonen Erik, hade dött 1672. Det börjar bli tomt i släkten. På 1690-talet komma dödsbuden tätt från de kvinnliga medlemmarna. År 1692 dör modern, över 90-årig, efter att under 30 år ha varit berövad sina ögons ljus, 1694 dör systemen Christina, 1697 slutligen systemen Brita, båda gifta med medlemmar av släkten Svinhufvud av Qvalstad, ingendera efterlämnande avkomma.

År 1700 lämnade även Cecilia Månesköld det jordiska. Hon var då rätt gammal — enligt föreliggande uppgifter måste

Bild 2. Olof Thelotts
ur, gravyrer på de två
övriga sidorna.

hon vara född före 1626. Inga barn eller barnbarn förljuvade hennes sista år — ensam satt hon på Uddnäs och räknade de långa timmarna.

Man kan gott förstå, om makens mera livskraftiga släkt — där fanns gott om söner — ville med presenten av det märkvärdiga mekaniska uret roa och förströ henne under dessa sista, tunga år. Men för Cecilia Månesköld utmätte de klingande slagen av Olof Thelotts urverk blott timmarna före den sista färden.

★

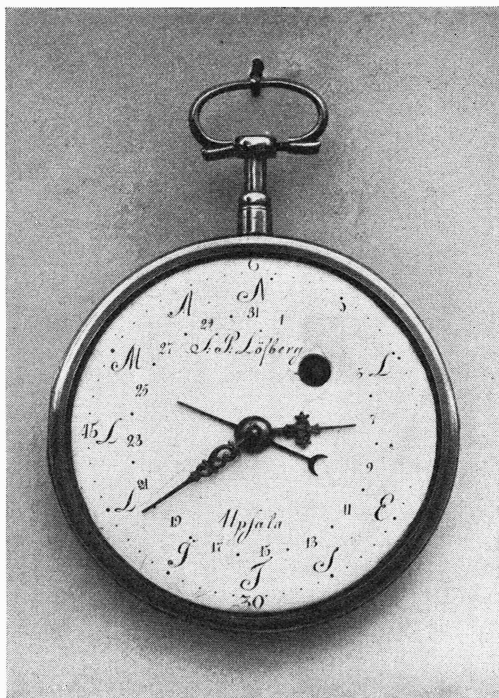
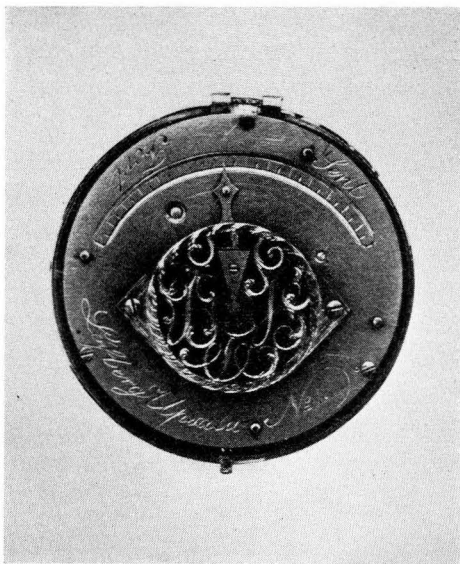

Bild 3. S. P. Löfbergs för
Claes Tillman tillverkade
fickur.

Under slutet av 1600-talet voro mekaniska ur mycket sällsynta i Uppland. Men redan tidigt på 1700-talet tycks man på flera ställen inom landskapet ha börjat tillverka golvur av engelsk typ. Dylika golvur med rakt fodral, en sockel nedtill och en mer eller mindre arkitektoniskt formad huv tillverkades dels på Harg och andra bruk, dels också av hantverkare ute i socknarna. Upplandsmuseet, som sedan ett par år sysslat med forskningar rörande detta hantverk, emottar med tacksamhet fotografier av ur, gjorda i Uppland samt uppteckningar av traditioner om uppländska urmakare.

Det kan ha sitt intresse att nämna, att en av våra äldsta kända landsurmakare varit verksam inte långt från det Månesköldska Seglinge. Han tecknar sig »A. A. S. RYXTA». Ett golvur av honom inköptes för ett par år sedan av ägaren till

Bild 4. Urverkets baksida
med den vackert arbetade
orokloven.

Seglinge gård, byggmästare Axel Fredlund, och en namnplatta från ett annat av Anders Anderssons ur finnes bevarad på Upplandsmuseet. Kanske fick han sitt intresse för hantverket väckt genom Cecilia Måneskölds mekaniska ur, som förmodligen i trakten omtalades som något av ett underverk.

★

Fickur, »byxsäcksur», kommo i mera allmänt bruk först vid början av 1800-talet. Uren voro då mest franska, engelska (»Wardare») eller schweiziska, men även Stockholmsur börja dyka upp i marknaden. I Uppsala, där vi under 1700-talet ha en hel del skickliga urmakare, börjar man tidigt ta upp tillverkning av dylika ur, och Uppsalaarbetena äro ofta av utomordentligt hög kvalitet.

Upplandsmuseets samlingar av ur fick år 1940 ett ytterst förnämligt tillskott genom förvärvet av ett Uppsalafickur av tidig 1800-talstillverkning. Förvärvet möjliggjordes genom att

två av museets vänner, kanslirådet Henrik Nissen i Stockholm och ingenjör Eric Åberg i Uppsala — den sistnämnde brorson till donatorn av museets inköpsfond, grosshandlare Hilmer Åberg — tillsammans gjorde det nödvändiga tillskottet till museets alltid hårt anlitade kassa.

Uret, som har guldboett, är signerat av S. P. LÖFBERG, som 1802 fick burskap som urmakarmästare i Uppsala. Det är ett spindelur med datumvisare, märkt nr 1 och alltså Löfbergs första arbete i Uppsala. Uret, som är ett sällsynt vackert arbete, är märkligt också därför att det är tillverkat på beställning för en uppsalabo, rådman Claes Tillman — bokstäverna i hans namn stå runt urtavlan i stället för siffror. Denne Claes Tillman var av vallonsläkt från Österby, fick 1796 burskap som kramhandlare i Uppsala och blev senare rådman i staden. Uret är alltså en sällsynt dyrgrip, en verklig »museisak», och Upplandsmuseet är stor tack skyldig dem som genom sin välvilja och sitt intresse möjliggjort förvärvet.

N. Å.